

“Molla Nəsrəddin” Jurnalının Tənqid Hədəfləri (II Sultan Əbdülhəmid)

Criticism Targets of "Molla Nasreddin" Magazine (Sultan Abdulhamid II)

Gülbeniz Babayeva

E-mail:

gulbeniz-babayeva@mail.ru

Tel: +9940505179927

ORCID:

<https://orcid.org/0000-0003-4094-4973>

AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutu

Xülasə: Məqalədə Cəlil Məmmədquluzadənin redaktorluğu ilə nəşr edilən, ilk satirik mətbuat orqanı kimi müəyyən fasilələrlə 25 il fəaliyyət göstərən “Molla Nəsrəddin” jurnalının (1906-1931) öz səhifələrində Türkiyə sultanı II Sultan Əbdülhəmidlə bağlı dərc etdiriyi satirik üslubda yazılmış publisistik məqalələr və karikaturalardan bəhs olunur. Jurnal Şərq ölkələrində azadlığı, demokratiyanı boğmağa çalışan, xalqının və millətinin taleyini düşünməyən şahları, sultanları, hakim dairələri həmişə satirik şəkildə ittiham etmiş, tənqid atəşinə tutmuş və xalqı zülm və istismara qarşı mübarizəyə səsləmişdir. Bu baxımdan “Molla Nəsrəddin” jurnalının çoxsaylı karikaturalarında, publisistik məqalə və felyetonlarda satirik ittihamlarla üz-üzə qalan əsas tənqid obyektlərindən biri də II Sultan Əbdülhəmiddir.

II Sultan Əbdülhəmidin otuz üç illik hakimiyyəti illərində Osmanlıda satirik qəzet və jurnallar nəşr edilməmiş, ancaq mövcud rejim, siyasi situasiya satira və həcvin daha da artmasına gətirib çıxarmışdır. Ölkə xaricinə çıxan Gənc Türklər yaşadıkları dövlətlərdə Əbdülhəmidə ifşa edən həcv və karikaturaların yer aldığı satirik qəzet və jurnallar nəşr etdirmişlər.

Şərq istibdadı ilə qarşı-qarşıya dayanan “Molla Nəsrəddin” jurnalı nəşrə başladığı dövrdən İran və Türkiyə müstəbidlərini, şah və sultanların xalqa zidd qayda-qanunlarını, despotizmi, şəriət ehkamlarını, zülm və işgəncələr altında əzilən müsəlman dünyasının faciəli taleyini yana-yana öz səhifələrində yazıb insanları fəal mübarizəyə səsləyirdi. “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilk sayından başlayaraq zülm və istibdada qarşı çıxmış, Şərq dünyasını kölə vəziyyətinə salan İran və Türkiyə şahlarını, sultanlarını tənqiddə məruz qoymuşdur. Məhəmmədali şah, Sultan Əbdülhəmid, Atabəy Mirzə Ələsgər xan, Zilli Sultan, Rəhim xan, Səməd xan Şücaüddövlə, Murtuzaqulu xan kimi müstəbid və despotlar jurnalın əsas tənqid hədəfləri olmuşdur.

Açar sözlər: II Sultan Əbdülhəmid, Türkiyə satirik mətbuatı, “Akbaba”, “İncili Çavuş”, “Tokmak”

Məqalənin gəldiyi

tarix/Received: 30.11.2024

Qəbul tarixi/Accepted:

28.12.2024

Nəşr tarixi/ Available Online:

29.12.2024

Abstract: In the article, edited by Jalil Mammadguluzade, satirical articles and caricatures of the Turkish Sultan Abdul Hamid II were published for the first time on the pages of the magazine "Molla Nasreddin" (1906-1931), which operated for 25 years as a satirical press organ. The magazine always satirically accused the shahs, sultans and ruling circles who worked and did not think about the fate of their people and nation for the strangulation of freedom and democracy in the countries of the East, criticized them and called on the people to fight against oppression and exploitation. In this regard, many caricatures of the magazine "Molla Nasreddin", publicistic articles and feuilletons are faced with satirical accusations Sultan Abdul Hamid II who is one of the main objects of criticism.

During the thirty-three-year reign of Sultan Abdul Hamid II, satirical newspapers and magazines were not published in the Ottoman Empire, but the regime and political situation led to the growth of satire. The Young Turks who went abroad published satirical newspapers and magazines containing satire and caricatures exposing Abdul Hamid in their countries.

The magazine "Molla Nasreddin", which is against the tyranny of the East, from the moment of its publication criticized the rulers of Iran and Türkiye, the anti-people rules of the shahs and sultans, despotism, the tenet of the shariat, the Muslim world oppressed by oppression and torture wrote on its pages its tragic fate and called on people to fight. Starting from the first issue, the magazine "Molla Nasreddin" opposed tyranny, criticized the Iranian and Turkish shahs and sultans who enslaved the Eastern world put Mustabids and despots such as Muhammadali Shah, Sultan Abdulhamid, Atabay Mirza Alesgar Khan, Zilli Sultan, Rahim Khan, Samad Khan Shujaudovla, Murtuzaqulu Khan, were the main objects of criticism of the magazine.

Keywords: Sultan Abdul Hamid II, Turkish satirical press, “Akbaba” (“Vulture”), “İncilli Çavuş” (“Bible Sergeant”), “Tokmak” (“Mallet”)

Giriş / Introduction

II Sultan Əbdülhəmid zamanında mətbuat sürgünləri öz ölkələrinə geri dönmüş, nəşr sahəsində müvəqqəti sərbəstlik nəzərə çarpmışdır. “Qanuni-Əsası”nın on ikinci maddəsində “Basın qanun dairəsində sərbəstdir” deyilməsinə baxmayaraq, bu qanun uzun müddət davam etməmiş, ölkə daxilindəki qarışıqlıqlar nəticəsində Əbdülhəmid mətbuatın ictimai fikri ifadə etmək gücünə malik olduğunu anlamış və yeni bir qanun layihəsini hazırlamaq üçün məclisə təlimat vermişdir. Sultan Əbdülhəmid zamanında satirik mətbuatda karikatura janrı Fransa və Amerika karikatura ənənələrindən bəhrələnərək Qərb yönümündə inkişaf etmişdir. Çünki mövcud rejimin basqıları səbəbilə satirik mətbuat xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərmişdir. İngiltərədə “Hayal” (1895), “Hamidiye” (1896), “Dolab” (1900), “Abdülhamid” (1900); Kırpırsda “Akbaba” (1897), “Kokonoz” (1897); İsveçrədə “Beberuhi” (1898), “Tokmak” (1901); Misirdə “Pinti” (1898), “Deccal” (1904), “Zuhuri” (1905), “Curcuna” (1906), “Laklak” (1907); Fransada “İncili Çavuş” (1897) və başqa satirik mətbuat orqanlarında Türkiyənin ictimai-siyasi, ədəbi və mədəni həyatındakı çatışmazlıqlar, eyib və qüsurlar əsas tənqid hədəfi seçilmişdir. Bu satirik dərgilərdə II Sultan Əbdülhəmid “despot”, “quldur”, “basqıçı”, “saxtakar”, “zalım”, “əliqanlı”, “qadın və uşaq qatili”, “gerizəkali” bir cani kimi təsvir edilmişdir. O, Türkiyədə satirik mətbuatın fəaliyyətini dayandırmış və yuxarıda adları qeyd olunan qəzet və dərgilər ölkə xaricində nəşr olunmuşdur. Hətta Sultan Əbdülhəmid bu satirik mətbuat orqanlarının Türkiyəyə daxil olmasına ciddi qadağalar qoymuşdur.

Əsas hissə / Main Part

II Əbdülhəmid hakimiyyətə gəldiyi dövrdə həyata keçirdiyi ən önəmli məsələ I Məşrutiiyyəti elan etmək olmuşdur. Sonrakı mərhələdə isə mətbuat nizamnaməsi hazırlamışdır. Lakin bu nizamnamənin səkkizinci maddəsi məclisin uzun-uzadı mübahisə və müzakirələrinə yol açmış, xüsusilə də, orada əksini tapan “*Memalik-i Osmaniyede mizaha mahsus qazetelerin memnu olduğu maddəsi Macit Bey tərəfindən dəstəklənir, Vasilaki Bey və tərəfdarlarının ciddi təkidi ilə nizamnamədən çıxarılmışdır*” (Varlık, 1985, pp. 1096-1097). Məclis üzərində öz hökmranlığını göstərən II Əbdülhəmid məclisin qərarına etina etməyərək satirik dərgi və qəzetlərin nəşrinə icazə verməmişdir. Bu tarixdən etibarən II Məşrutiiyyətin elanına qədər keçən dövr ərzində bir sıra cəhdlər göstərilə də, hakimiyyət tərəfindən mətbuatın, xüsusilə də satirik dərgi və qəzetlərin yayımlanması yasaqlanmışdır.

Əbdülhəmidin hakimiyyəti boyunca davam edən senzura 1878-ci ildəki Sıxı Yönetim Nizamnaməsinin qüvvəyə minməsi ilə başlamışdır. İlk dövrlərdə sadəcə siyasi qəzetlər yoxlamadan keçirilirdisə, 1882-ci ildən sonra isə ölkədə nəşr edilən bütün qəzet və jurnallar senzura nəzarəti altına keçmişdir. Hifzi Topuz “Türk basın tarixi” adlı əsərində senzuranı üç qrupa bölmüşdür: birincisi, türkcə və azlıqların öz dillərində çıxardıqları dərgi və qəzetlərin senzoru. Bu mətbuat orqanlarını mövcud quruma tabe etdirmək məqsədilə 1878-ci ildə bir senzura heyəti yaradılmış və qurum İç İşləri Bakanlığında İç Basın Müdirliyinə bağlanmışdır. Hər hansı bir yazı dərc edilməzdən əvvəl yazı müdirləri onlar haqqında senzuraya məlumat verir, senzura məmurları istədikləri kəlmə, paraqraf və yaxud müəyyən parçaları çıxardıqdan sonra yazı çap olunub oxucuların ixtiyarına verilir. “*İkinci qrup senzorlar Türkiyədə və xaricdən ölkəyə daxil olan əcnəbi dillərdə nəşr olunan qəzet və dərgilərə nəzarət edirdilər. Bu cür nəşrlərin yoxlanması işi Dışişləri Bakanlığına bağlı Mətbuatı Hariciyə Müdürlüyünə həvalə olunmuşdu*” (Topuz, 2003, p. 54).

Xarici ölkələrdən daxil olan nəşrlər qurum tərəfindən ciddi yoxlanıldıqdan sonra ölkəyə girişinə icazə verilir. “*Üçüncü qrup senzura isə yerli və xarici ölkədə çap olunub ölkəyə gətirilən kitablara nəzarət*

edirdi. Elə bu məqsədlə də 1880-ci ildə Maarif Bakanağına bağılı olaraq Encemeni-Teftiş və Muayene Təşkilatı yaradıldı. Bu qurum da kitab problemi ilə məşğul idi" (Topuz, 2003, p. 55). Əbdülhəmid Osmanlı-rus müharibələrinin (1877-1878) davam etdiyi ilk dönəmlərdə satirik mətbuat üzərində qadağalar qoymamışdır. Elə məhz bu mərhələdə Çoğur Mehmet Tevfiqin "Çaylak" qəzeti nəşr edilmişdir. Ancaq bu sərbəstlik uzun sürməmiş, müharibəni bəhanə gətirən sultan məclislə yanaşı satirik yayımları da yasaqlamışdır. Sultan Əbdülhəmidin otuz üçillik hakimiyyəti dövründə Osmanlıda satirik qəzet və jurnallar nəşr edilməmiş, ancaq mövcud rejim, siyasi situasiya satira və həcvin daha da artmasına gətirib çıxarmışdır. Ölkə xaricinə çıxan Gənc Türklər yaşadıkları dövlətlərdə Əbdülhəmidə ifşa edən həcv və karikaturaların yer aldığı satirik qəzet və jurnallar nəşr etdirmişlər.

Ataxan Paşayev yazır: "1907-ci ilin əvvəllərində Qafqazda buraxılan demokratik ideyalı qəzet və jurnalları Türkiyəyə buraxmamaq haqqında Əbdülhəmid hökumətinin göstərişi barədə "İrşad" qəzeti də xəbər vermişdir" (Paşayev, 1982, p. 37). Şərq istibdadı ilə qarşı-qarşıya dayanan "Molla Nəsrəddin" jurnalı nəşrə başladığı dövrdən İran və Türkiyə müstəbidlərini, şah və sultanların xalqa zidd qayda-qanunlarını, despotizmi, şəriət ehkamlarını, zülm və işgəncələr altında əzilən müsəlman dünyasının faciəli taleyini yana-yana öz səhifələrində yazıb insanları fəal mübarizəyə səsləyirdi. "Molla Nəsrəddin" jurnalı ilk sayından başlayaraq zülm və istibdada qarşı çıxmış, Şərq dünyasını kölə vəziyyətinə salan İran və Türkiyə şahlarını, sultanlarını tənqidə məruz qoymuşdur. Məmmədəli şah, Sultan Əbdülhəmid, Atabəy Mirzə Ələsgər xan, Zilli Sultan, Rəhim xan, Səməd xan Şücaüddövlə, Murtuzaqulu xan kimi müstəbid və despotlar jurnalın əsas tənqid hədəfləri olmuşdur. 1909-cu ilin aprelinde Sultan Əbdülhəmidin taxtdan endirilməsini eşidərkən "Molla Nəsrəddin" öz xəbər səhifəsində yazırdı: "Avropa muzeyləri indidən bir neçə milyon frank təklif edirlər ki, Əbdülhəmidin meyidini alıb mumiya yapsınlar və onu istibdad nümunəsi olaraq camaata göstərməklə milyonlar qazansınlar" (Nəsrəddin, 1909, p. 5). Jurnalda kəskin satirik yazılarla yanaşı, dərc edilən karikaturalarda da ağır ittihamlar görünür və oxucunun diqqətini cəlb edirdi. "Molla Nəsrəddin" in səhifələrində "Sultan Əbdülhəmid və Məhəmmədəli şah meymun, öküz, donuz kimi rəsm edilmiş və bu karikaturalar böyük əks-sədaya səbəb olmuşdur. Jurnalda dərc edilən bu kəskin xarakterli satirik karikatura və yazılar "Molla Nəsrəddin" jurnalının qonşu dövlətlərə göndərilməsinə ciddi maneələr törətmişdi. Türkiyə hökuməti rəsmi qaydada Rusiya Xarici İşlər Nazirliyinə müraciət edərək jurnalın onların ölkəsinə gətirilməsinə qadağa qoyulmasını tələb etmişdir. Cəlil Məmmədquluzadə Əbdülhəmid hökumətinin qadağalarına etirazını jurnalda dərc etdirdiyi "Qarnıyoğunlar" felyetonunda da yazıb bildirirdi: "Osmanlı konsulu idarəməzə sifariş göndərir ki, bir də Sultan Həmidin pisliyini yazsaz, yəni bir də yazsanız ki, osmanlının xariciyə vəziri gəlib, sultana ərz edəndə ki, sultan sağ olsun, Avropa hökumətləri Kriti hazırlayırlar versinlər Yunan padşahına- Sultan Əbdülhəmid yunan hərəmini yanına çağırır deyir: "Bəxali hinduat bəxşəm Krit və Şam və Bosnara, İstanbula yazaram "Molla Nəsrəddin"i Osmanlı torpağına qoymasınlar" (Nəsrəddin, 1906, p. 5).

Demokratik ruhlu "Molla Nəsrəddin" jurnalına qarşı təzyiqlər həm daxildən, həm də xaricdən artmağa başlayır. Xüsusilə, Əbdülhəmidlə bağılı karikatura və yazıların jurnalda xeyli yer alması ciddi qarşıdurmaya gətirib çıxarır. Türkiyənin Tiflisdəki baş konsulu əvvəlcə jurnalın redaktoru Cəlil Məmmədquluzadəyə sifariş göndərərək onu Türkiyə ərazisinə buraxmayacağı ilə qorxutmağa çalışır, lakin bu heç bir nəticə vermir, jurnal öz prinsipiallığını və mübarizliyini davam etdirir. Sonra İran və Türkiyənin hakim dairələri Rusiya vasitəsilə "Molla Nəsrəddin"i yolundan çəkəndirməyə, İran şahı və Türkiyə sultanı haqqında yazı və karikaturaların verilməsinin qadağan edilməsini reallaşdırmağa çalışsalar da, buna nail ola bilmirlər.

Ataxan Paşayev “Molla Nəsrəddin” jurnalının ilk dəfə bağlanması səbəbini də məhz jurnalda İran şahı və Türkiyə sultanı ilə bağlı çap olunmuş yazı və karikaturalarla əlaqələndirir. O yazır: *“Gürcüstan SSR Mərkəzi dövlət tarix arxivində ilk dəfə aşkar edilmiş yeni sənədlər 1907-ci ildə jurnalın bağlanması səbəbini daha düzgün müəyyənləşdirməyə imkan verir. Arxivdə saxlanan və Rusiya Xarici İşlər Nazirliyinin Qafqaz canişini yanındakı sərhad məsələləri üzrə məmuru L.S.Koxonovskinin müvəqqəti Tiflis general-qubernatoru N.P.Timofeyevə yazdığı 1907-ci il 28 mart tarixli məktubundan məlumdur ki, həmin ilin martında Türkiyənin Tiflisdəki baş konsulu Feyzibəy şəxsən L.S.Koxonovskinin yanına getmiş və özü ilə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1906-cı il 23 və 29-cu nömrələrini, 1907-ci il 1 və 11-ci nömrələrini aparmışdır”* (Paşayev, 1982, p. 39). A.Paşayevin qeyd etdiyi kimi, 1906-cı ilin 23-cü nömrəsinin son səhifəsində yer alan karikaturada İran dövlətində verilən “Qanuni-Əsasi”nin Türkiyədə yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə Sultan Əbdülhəmidin gördüyü sərt tədbirlər ifşa olunaraq xalqa çatdırılır. Karikaturada Müzəffərəddin şahın imzaladığı “Qanuni-Əsasi”nin Əbdülhəmid tərəfindən yandırılmasının təsviri Türkiyənin hakim dairələrini qəzəbləndirmiş və onlar hər vəchlə jurnalın nəşrinin dayandırılmasına çalışmışlar. Jurnal qarşısında ciddi tələblər qoyulur ki, bir daha türk sultanı Əbdülhəmidlə bağlı heç bir yazı və karikatura dərc olunmasın. Lakin bu sərt qadağalar uzun müddət davam etməmiş, 1907-ci ilin 21-ci sayından etibarən, “Molla Nəsrəddin”də yenə də Türkiyə və onun irticaçı qüvvələri, hakim dairələri haqqında materiallar yer almağa başlamışdır.

Jurnalın 1906-cı ilin 29-cu nömrəsində dərc olunmuş “Sultan Əbdülhəmidxan saninin əsrində Türkiyənin halı” adlı karikaturada sultan sarayının təsviri verilmişdir. Sarayda bardaş qurub oturan Sultan Əbdülhəmid, saray əyanları, hətta çalğıcı və oynayanlar da yatmışlar. Sarayın eyvanından açılan mənzərədə isə qızgın iş gedir. Xaricilər orada fabrik və zavodlar tikir, Türkiyənin sərvətini, var-dövlətini daşımaq üçün dəmir yolları çəkirlər.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının 1907-ci il martın 17-də çap edilən 11-ci nömrəsindəki “Sultan Əbdülhəmidin dövrü-səltənətində Xilafəti-islamiyyə” adlı iki səhifədən ibarət olan böyük bir karikaturada isə həm Sultan Əbdülhəmidin xalqa qarşı zülm və istibdadı, həm də Qərbin imperialist qüvvələrinin müstəmləkəçilik siyasəti satira atəsinə tutulur. Karikaturada Sultan Əbdülhəmid həm islam dünyasının xəlifəsi, həm də Türkiyə sultanı kimi tənqid hədəfinə çevrilir. Şəkildə Osmanlı imperiyası qol-budaqları kəsilmiş, qurumaqda və çürüyüb məhv olmaq ərəfəsindəki qoca ağac kimi təsvir edilir. Onun gövdəsinə daraşmış ac qurdlar– “sus, sultan sözü danışmaq olmaz”– deyən İzzət paşa, Mühim paşa, Muxtar paşa, Təhsin paşa, Zəki paşa, Şeyx Tahir, Şeyxül-islam” və başqaları ağacı gəmirərək qurutmaqdadırlar. Bütün budaqlarından məhrum olan ağac Anadolu, Rum eli və Ərəbistan kimi iri hissələrə parçalanmışdır. Anadolu, Kars və Ərdəhan yazılmış hissədə Sultan Əbdülhəmid yelləncəkdə yellənir. Budaqların birində rahatca dayanmış alman əlindəki mişarla həmin budağı yarıya kimi kəsib. Rum eli və Ərəbistan qolu isə çatlayıb gövdəsindən ayrılmaqdadır. Rum eli şöbəsinin-Bosniya, Herseq, Qaradağ, Serbiya, Bolqariya kimi budaqları da kəsilmişdir. Avstriyalı və fransız ağaca dırmaşmaqdadırlar. Ağacın yaxınlığındakı dənizdə isə ingilis gəmiləri dayanmışdır. Görünür, bu karikaturanın kəskin satirik ittihamı hədəfə sərrast tuşlandığından Türkiyənin Tiflisdəki baş konsulu “Molla Nəsrəddin” jurnalının redaktoru Cəlil Məmmədquluzadəyə dəfələrlə sifarişlər göndərmiş və həmin nömrənin çapından bir neçə gün sonra jurnalın çar hakimiyyət orqanlarına şikayət etmişdir.

Ümumiyyətlə, “Molla Nəsrəddin” jurnalı nəşri boyunca İranda, Türkiyədə və digər Şərqi xalqlarında baş verən mühüm ictimai-siyasi və sosial problemlərlə bağlı çoxlu sayda müxtəlif janrlı yazılar və karikaturalar dərc etdirmiş və xalqa zidd hakim təbəqələri, dövlət məmurlarını ciddi satira atəsinə tutmaqdan çəkinməmişdir. “Molla Nəsrəddin” jurnalı “Əbdülhəmid” adlı felyetonda yazırdı: “Pəs

bu haman Əbdülhəmid ki, bir vaxt onun şəklini çəkəndə konsul Feyzi bəy bizim üstümüzə Rusiya hökumətinə şikayət vermişdi. İndi məlum olur ki, yer üzünə nə qədər hakim, şah və sultan gəlib-gedibdir, Əbdülhəmid kimi millət və dövlətinə düşmən heç biri olmayıbdır" ("Bu nə hal Karagöz?," 1877, p. 6). Sultan Əbdülhəmid həm ölkə daxilində, həm də onun hüduqlarından kənarında yayımlanan mətbuata qarşı sərt münasibətinə haqq qazandırmış, qanunlara əsaslandığını, Mətbuat Nizamnaməsi ilə "Qərarnameyi-Orfi"yə uyğun hərəkət etdiyini irəli sürmüşdür.

"Molla Nəsrəddin" jurnalı Türkiyə mətbuatında gedən bu ideoloji mübarizəni "Gənc qanuni-əsas və Türkiyə mətbuatı" adlı karikaturada (Rotter, 1909, p. 11) real şəkildə əks etdirmişdir. Burada "Tənin", "Səbah", "Yeni qəzetə", "Bəyanül-həqq", "Vulkan", "Sərbəsti" və s. qəzet və jurnallar arasındakı şiddətli mübarizədən bəhs olunmuşdur. Karikaturada uşaq şəklinə təsvir edilən "Vulkan" və "Bəyanül-həqq" Türkiyə konstitusiyasına hücum çəkərək onu parçalamağa cəhd göstərirlər.

Sultan Əbdüləziz dövründən başlanan senzura Sultan Əbdülhəmid zamanında daha sərt şəkildə davam etdirilmişdir. Sultanın dövründə qapadılan ilk mətbu orqan Teodor Kasapın çıxardığı "Hayal" adlı yumoristik-satirik qəzetdir. Bağlanma səbəbi olaraq Nişan Bərbəryanın qəzetdə çap olunmuş bir karikaturası ("Bu nə hal Karagöz?," 1877, p. 3) göstərilmişdir. Karikaturada Hacivatın "Bu nə hal Karagöz?" sualına əl-ayağı zəncirli Karagözün "Qanun dairəsində sərbəsti Hacivat!" cavabı göstərilmişdir. Rəssam bu karikaturada mətbuatla bağlı qəbul edilmiş "Qanuni-Əsasi"nin yetərli olmadığını vurğulamaq istəmişdir, ancaq tənqid etdiyi üçün qəzet bağlanmışdır. "Molla Nəsrəddin" jurnalında dərc olunmuş bir karikatura da "Hayal"dakı karikatura ilə yaxından səsleşir. Jurnalda Əbdülhəmidin karikaturası verilmiş (Rotter, 1907, p. 4) və o, Osmanlıni bölüşdürmək istəyən xarici imperialistlər qarşısında təzim edərək müti, yazıq bir görkəm almış, "Baş üstə!" deyərək onlarla həmfikir olduğunu bildirmişdir. Bu karikaturanı çap etdirdiyinə görə, Ömər Faiq Nemanzadə həbs olunmuş və "Molla Nəsrəddin" jurnalının 37-ci nömrəsində o, ağız qıfıllı, ayaqları qandallı, qolları bağlı vəziyyətdə cahillər və varlılar arasında təsvir edilmişdir. Ömər Faiq Nemanzadə "Xatirələrim"də yazır ki, hələ bundan xeyli əvvəl Türkiyədə, Qalata postxanasının "Morid" şöbəsində çalışarkən Avropadan ölkəyə daxil olan, mühacirət ömrü yaşayan türklərin, xüsusilə "Jön Türk"lərin gizli yollarla göndərdikləri qəzet, dərgi və kitabları oxuduğu üçün Sultan Əbdülhəmidin xəfiyyələri tərəfindən izlənilmiş, təqiblərdən qurtarmaq üçün gəmi ilə Batuma getmiş və orada pasportu yoxlanılarkən həbs olunmuşdur. Türkiyədə, Darüşşəfəqdə təhsil alan Ö.F. Nemanzadənin "daha az inqilabçı", "daha az zərərli olduğunu sanaraq" belə bir vəzifəyə təyin etmişlər. İşçilər arasında yeganə türk olan Ömər Faiq erməni müdiri, Əbdülhəmid tərəfdarı Kosiyandan gizli şəkildə tez-tez poçta daxil olan mətbuatı oxumuş, sonra erməni və rum əsilli işçilərə təhvil vermişdir: "*Bir gün Parisdən türkcə əlyazısı ilə basılmış bir kitab aldım. Götürüb genə oxudum. Bu, sultanın əleyhinə yazılmış ən şiddətli bir həcv idi. Bunu tamamilə gizlədim, müdirə vermədim. Vidinli Hüseyinin evinə getdim. Kitabı göstərdim, oxuduq. - Aman, Ömər, bunu tutsalar ikimizi də dənizin dibinə...Gətir yandıralım, - dedi. Razi olmadım*" (Nemanzadə, 1985, p. 33).

Nəticə / Conclusion

Bir çox araşdırmaçılar tərəfindən aparılmış tədqiqatlarda istibdad dönəmi adlandırılan bu mərhələdə Əbdülhəmidin həyata keçirdiyi basqılar göstərilməklə yanaşı, türk mətbuatının bir qisminin də pulla susdurulduğu xüsusi vurğulanmışdır. Sultan Əbdülhəmid dövründə ölkə mətbuatında dərc edilən mənfi informasiyalar, tənqidi məzmunlu xəbərlər pul və yardım vasitəsilə susdurulmuş və belə xəbərlərin ölkə xaricindən içəriyə daxil olmasının qarşısı alınmış, ciddi maneələr yaradılmışdır. Bunun üçün saraydan poçt və gömrük müdirlərinə zərərli ola biləcək yayımların ölkəyə girməməsi məqsədilə gizli tapşırıqlar verilmiş, teleqraflar, yazılar göndərilmişdir. Osmanlıya aid qəzet, jurnal, kitab, təqvim,

xəritə, rəsm gömrüklərdə tutulmuş, poçtlarda ələ keçirilən kimi yayımlar məhv edilmişdir. *“1881-1883-cü illərdə otuz iki çeşid yayım qadağan edilmiş və bunların ölkəyə daxil olub yayımlanmasının qarşısı alınmışdır”* (Acaroğlu, p. 154).

II Sultan Əbdülhəmid dönəmini Türkiyədə xalqın haqq səsinin, azadlıq ideyalarının boğdurulması, ölkədə baş verən mühüm ictimai-siyasi hadisələri, sosial problemləri geniş ictimaiyyətə və eləcə də bütün dünyaya çatdıran satirik mətbuata yasaqların qoyulması, susdurulması və öz fəaliyyətini ölkə xaricində yayımlamaq məcburiyyətində qalması mərhələsi kimi səciyyələndirmək olar.

Ədəbiyyat / References

Acaroğlu, T. Sultan Abdülhamit II Döneminde Dış Yayın Yasaklamaları. *Ulusal Kültür Dergisi*, 5, 136-154.

Bu nə hal Karagöz? (1877). *Hayal*, 319.

Nemanzadə, Ö. (1985). *Xatirələrim. (Qalata postxanasında.1891-1892)*. Gənclik.

Nəsrəddin, M. (1906). Qarnıyoğunlar *Molla Nəsrəddin*, 36.

Nəsrəddin, M. (1909). Avropa muzeylərii. *Teleqraf xəbərlər*.

Pəşayev, A. (1982). *Molla Nəsrəddin : dostları, düşmənləri* Gənclik.

Rotter, İ. (1907). Sultan Əbdülhəmid. *Molla Nəsrəddin*, 33.

Rotter, İ. (1909). Gənc məşrutə və Türk mətbuatı. *Molla Nəsrəddin*, 13.

Topuz, H. (2003). *II Mahmuttan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. Remzi Kitapevi.

Varlık, M. B. (1985). Varlık, M. B. Tanzimattan Cumhuriyete Mizah. In *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (Vol. 4). İstanbul: İletişim Yayınları.